

Valeriu Sclifos

CORELAȚIA DINTRE UNITĂȚILE FRAZEOLOGICE SOMATICE REGIONALE ȘI CELE LITERARE

Materialul lingvistic colectat în timpul anchetelor de teren, efectuate în peste 60 de localități ale Republicii Moldova, cu ajutorul unui chestionar special constituit din circa 300 de întrebări directe și indirecte, ne demonstrează cert că graiurile populare, aceste adevărate „arhive vii” ale limbii române, păstrează un inventar bogat și variat de unități frazeologice. Cercetarea acestora merită o atenție deosebită din partea specialiștilor.

În baza faptelor de limbă înregistrate pe teren, putem aborda o serie de probleme ce țin de particularitățile structurale ale unităților frazeologice regionale. Considerăm frazeologism regional propriu-zis unitatea semantică stabilă, cu un conținut afectiv, caracter expresiv și sens figurat specifică dialectelor sau graiurilor populare.

Analiza elementelor componente din cadrul unităților frazeologice regionale a arătat în mod convingător că o parte considerabilă a faptelor de limbă supuse cercetării (circa 20% din tot materialul frazeologic adunat pe teren) sunt alcătuite din cuvinte ce fac parte din vocabularul fundamental al limbii române, în special din termeni ce denumesc diferite părți ale corpului omenesc (*cap, ochi, ureche, limbă, gură, mână, picior* ș. a.), ale animalelor (*coadă, coarne* ș. a.) sau diverse organe interne (*inimă, ficat, plămân, maț, rânză* ș. a.).

În studiile de specialitate aceste cuvinte sunt numite lexeme somatice sau somatisme (din limba greacă *soma* „corp” și *somatikos* „care se referă la corp, care aparține corpului”), iar unitățile frazeologice cu astfel de elemente componente – frazeologisme somatice.

„Limba, – afirmă Gheorghe Bulgăr, – tinde spre o înnoire continuă a mijloacelor de exprimare, pentru a putea sugera cât mai expresiv și mai nuanțat valorile gândirii și amploarea unor stări afective. Una din aceste soluții... constituie superlativul afectiv, popular, conținut în unele expresii și locuțiuni care folosesc denumiri ale corpului omenesc. De exemplu: *slab de-i poți număra coastele; numai ochi și urechi; cât te-ai învărti într-un picior* ș. a.” [1, p. 583].

Iar cercetătorul Viorel Păltineanu constată într-un articol al său că „părțile corpului și numele de animale sunt două nuclee importante în terminologia populară în general; acestea au generat și numeroase expresii idiomatice” [2, p. 13].

Astfel, drept unitate frazeologică somatică este considerată acea unitate a limbii care conține în structura ei unul sau câteva lexeme ce denumesc organele sau părțile componente ale corpului omenesc sau ale animalelor. De exemplu: *A roadi urekili cuiva* iron. = a cere insistent cuiva un obiect, un lucru; *A nu avea rozov la obraz* = a fi obraznic, lipsit de respect; *A da pe cineva de-a rân* □ *a-ntoarsî* iron. = a face pe cineva de râs, de ocară; *A-ș implé gușa* iron. = a mânca mult, pe săturate; *A căuta cuiva în coarni* iron. = a răsfăța pe cineva ș. a.

Conform opiniilor judicioase ale specialiștilor din domeniul frazeologiei N. N. Kirilova, V. P. Șubina, R. M. Vaitraub, N. Cunițaia ș. a., care cercetează în mod special tipul dat de unități frazeologice în baza materialului faptic din limba literară (respectiv în franceză, germană, rusă și română), precum și ale constatărilor făcute de cercetătorii

A. I. Fiodorov, M. V. Oriol, C. N. Procoșeva ș. a. în baza materialului lingvistic din graiurile rusești, acest grup tematic constituie un strat frazeologic impunător ca număr, foarte uzual și expresiv, deținând un loc aparte în sistemul frazeologic al diverselor limbi.

În articolul de față ne propunem să urmărim corelația dintre unitățile frazeologice somatice regionale și cele din limba literară, în scopul elucidării unor aspecte mai importante ale temei propuse, și anume:

a) raportul dintre unitățile frazeologice somatice regionale și unitățile frazeologice somatice literare;

b) asemănările și deosebirile dintre unitățile frazeologice somatice regionale și unitățile frazeologice somatice literare.

Ca urmare a cercetării în plan comparativ a frazeologismelor somatice regionale și a celor similare din limba literară, din punct de vedere al gradului de coincidență/noncoincidență în plan semantico-structural, au fost evidențiate trei tipuri principale de unități frazeologice de acest fel.

1. Primul tip de unități frazeologice somatice este comun graiurilor populare și limbii literare. Frazeologismele în cauză coincid ca structură, însă diferă de cele literare prin:

a) anumite modificări de ordin fonetic (reducerea anumitor sunete din componența cuvântului, apariția unor sunete noi în structura cuvântului, schimbarea poziției accentului în cuvânt ș. a.). De exemplu: *A fași cuiva capu călindar¹* gr. și *A face cuiva capul calendar* lit. = a zăpăci pe cineva, spunându-i foarte multe lucruri; *A i sî scurî okii după șiniva(i)* gr. și *A i se scurge ochii după cineva* lit. = a se uita cu mult drag la cineva; *I-o mas șoarșii în pânci* gr. și *I-au mas șoarecii în pânțele* lit. = se spune despre un om foarte flămând; *A-ș țâné limba după dinț* gr. și *A-și ține limba după dinți* lit. = a tăcea, a se abține să vorbească; a se abține de a spune ceva nepotrivit ș. a.

b) unele schimbări morfologice (diferența de gen sau de număr a unuia dintre componenți). De exemplu: *A fași okii cât o șapî* gr. și *A face ochii cât cepele* lit. = a rămâne mirat, uimit; *A fi puțâni la minti* gr. și *A fi puțin la minte* lit. = a nu avea judecata sănătoasă; *A fi puțânticî la trup* gr. și *A fi puțin la trup* lit. = a fi mic și firav ș. a.

c) anumite transformări de ordin sintactic, în care construcțiile au structuri diferite. De exemplu: *A sî liki cuiva coastili di pântiși* gr. și *A fi cu pânțele lipit de coaste* lit. = a fi foarte flămând, înfometat ș. a.

d) unele modificări de natură semantică. Având structuri identice, atât în graiurile populare, cât și în limba literară, tipul dat de unități frazeologice se deosebesc între ele după sens. De exemplu: *A fi copt la os* gr. = a fi deștept, ager la minte și *A fi copt la os* lit. = a fi înaintat în vârstă; *A-ș înfla nării* gr. = a se cherkeli, a se ameți și *A-și umfla nării* lit. = a-și lua un aer semeț; a se îngâmfa; *A-ș odihni oasăli* gr. = a muri, a se stinge din viață și *A-și odihni oasele* lit. = a se reface, a se restabili ș. a.

2. Cel de-al doilea tip de unități frazeologice somatice regionale sunt cele care din punct de vedere al organizării structurale au suferit anumite modificări sau completări. Exprimând aceleași sensuri, frazeologismele somatice regionale, în raport cu cele similare din limba literară, se caracterizează prin:

a) substituirea componenților lexicali. De exemplu: *A-ș țîné plânsu cu dințai* gr. și *A-și ține inima cu dinții* lit. = a se stăpâni, a răbda; *A sta cu grija-n pumn* gr. și *A sta cu grija în spate* lit. = a-și pierde liniștea sufletească, a se tulbura; *A nu ști niș cu sufletu* gr. și *A nu ști nici cu spatele* lit. = a nu fi la curent cu ceea ce se petrece în jur ș. a.

b) adăugarea unor elemente noi în structura unității frazeologice somatice regionale, comparativ cu cea din limba literară, de multe ori mai plastice, expresive și care, de obicei,

concretizează unul din cuvintele unității frazeologice respective. De exemplu: *A-i fu□i* (sau *a-i îmbla*) *okii ca mer□ica* (sau *ca o mer□ici*) gr. și *A-i fugi cuiva ochii* lit. = a privi insistent; a nu-și putea lua ochii de la cineva; *A nu avea nas la borș* gr. și *A nu avea nas* lit. = a nu îndrăzni, a nu avea curaj (să întreprindă ceva) ș. a.

3. Cel de-al treilea tip de unități frazeologice somatice este specific graiurilor populare cercetate. Acestea cuprind frazeologisme care:

a) conțin în structura lor cuvinte sau forme regionale, inclusiv unități somatice regionale. De exemplu: *A fași cuiva capu macahon* = a plictisi pe cineva, spunându-i mereu aceleași lucruri; *A avea pișoarili cât râșkitoarili* iron. = a avea picioare lungi și subțiri; *A-i da cuiva o brânci* = a îmbrânci, a lovi cu putere pe cineva; *Mănânci di-i crapî bojoșii* = mănâncă lacom, în grabă ș. a.

b) sunt constituite din lexeme somatice cu nuanță peiorativă, folosite pentru denumirea unor părți ale corpului omenesc sau ale animalelor (*bostan*, *tărtăcută*, *scăfârlie*, *moacă* pentru „**cap**”; *bot*, *râșniță*, *leoarbă* pentru „**gură**”; *labă*, *gheară*, *brâncă* pentru „**mână**”; *gaide*, *gaibere*, *craci* pentru „**picioare**” ș. a. De exemplu: *A da cuiva la* (sau *pisti*) *scăfârlii* = a lovi cu putere pe cineva; *A fași botu ca scripca* = a se supăra, a fu supărăcios din fire; *A sta cu gaiberli-n* (sau *gaidili-n*) *sus* = a sta răsturnat după o lovitură; *A-i înkidi cuiva râșnița* (sau *leoarba*) = a pune pe cineva în situația de a nu putea spune nimic ș. a.

c) sunt alcătuite din cuvinte care devin unități somatice datorită asociației prin asemănare cu unele organe sau părți componente ale corpului omenesc, cum ar fi: *unde*, *clape*, *telefoane* pentru **urechi**; *fasole*, *obloane* pentru **ochi**; *aripi*, *greble* pentru **mâini** ș. a. De exemplu: *A întindi undili* = a asculta foarte atent; *A șâde cu arikili-n pomânt* = a fi amețit de băutură; *A-ș puni greblili-n cap* iron. = a-și frământa mintea, capul; a fi agitat; *A căsca obloanili* = a privi cu curiozitate sau mirare naivă la cineva ș. a.

Mai trebuie menționat faptul că unele frazeologisme regionale au o extindere teritorială redusă ori sunt caracteristice anumitor localități din graiurile populare cercetate. De exemplu: *A duși pișoarili pi fundu Măritovii* (Măritova – parte mai îndepărtată a satului) = a dispărea undeva, a pleca într-o direcție necunoscută (s. Lozova, r-nul Strășeni); *A umbla cu limba pi umăr* = a fi limbut, guraliv (s. Măgurele, r-nul Ungheni); *A rămâne din gol cu kelea* iron. = a rămâne sărac de tot (s. Geamăna, r-nul Anenii-Noi); *A spăla cuiva oasăli* = a bârfi, a vorbi de rău pe cineva (s. Unchitești, r-nul Camenca) ș. a.

Din cele relatate mai sus, observăm că terminologia corpului omenesc constituie o sursă importantă de îmbogățire a inventarului de unități frazeologice somatice atât în graiurile populare, cât și în limba literară. Uneori, vorbitorii de grai, pentru caracterizarea unei calități, stări, acțiuni etc. ale omului, utilizează chiar câteva frazeologisme somatice sinonime. Astfel, în graiurile cercetate, unui om care are auz prost ori se prefăce că nu aude i se zice că *O trimăs urekili la păscut* ori *I-o crescut șuperș în ureki*; unui om flămând peste măsură i se spune că *I sî dau mațali-n scrânsob di foami*; *I sî spânçuri mațali di foami* ori *I s-o făcut mațali cârlig*; unei persoane care se supără ușor i se zice: *O pus nasu la iernat*; *O pus bu□a la prășât*; *Șădi cu buça-ntoarsi*; *Șădi cu buđali-nflati*; *O-ntors* (sau *o pus*) *bu□ăli pi dos* ș. a.

Din analiza comparativă a unităților frazeologice somatice din graiurile populare și a unităților frazeologice somatice din limba literară constatăm următoarele:

1. Frazeologismele somatice regionale în raport cu frazeologismele somatice din limba literară se caracterizează prin unele trăsături distinctive. Printre acestea reținem următoarele:

a) anumite modificări de ordin fonetic, morfologic și sintactic;

b) substituirea unor elemente lexicale, adăugarea unor unități lexicale noi în raport cu structura unităților frazeologice somatice literare;

c) anumite particularități semantice distinctive, specifice frazeologismelor somatice regionale în comparație cu cele similare din limba literară.

2. Unitățile frazeologice somatice din graiurile populare cercetate, pe lângă faptul că includ în structura lor (ca și unitățile frazeologice somatice literare) cuvinte din vocabularul fundamental al limbii române, mai conțin pe deasupra: cuvinte sau forme regionale (*macahon, rășkitor* ș. a.), inclusiv lexeme somatice regionale (*bojoc, brâncă*), lexeme somatice cu valoare peiorativă (*leoarbă, gaibere* ș. a.).

Uneori, în componența unităților frazeologice somatice regionale, pentru desemnarea unor părți ale corpului omenesc, se întâlnesc cuvinte cu sens figurat (*unde, greble, obloane* ș. a.), care oferă acestora un dinamism aparte și o expresivitate deosebită.

3. Cele mai multe frazeologisme somatice regionale supuse cercetării sunt alcătuite după modele specifice graiurilor populare, iar alte unități frazeologice de același tip, mai puțin numeroase, sunt create după unele prototipuri cunoscute anterior în graiurile populare sau în limba română literară ori sunt constituite prin analogie cu alte modele frazeologice existente în limba română.

Referințe bibliografice

1. Gh. Bulgăr. *O problemă de stilistică: locuțiuni și expresii cu valoare de superlativ, construite cu denumiri ale părților corpului omenesc*. În: *Limbă și literatură*, 1972, nr. 4.

2. V. Păltineanu. *O tendință a denominării – concentricitatea*. În: *Cercetări de lingvistică*, XXV, 1980, nr. 1.

Institutul de Filologie
(Chișinău)